

Ігор ГУНЧИК

ТЕМАТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ МОЛИТОВ У ПРАЦІ В. МИЛОРАДОВИЧА «ЖИТЬЕ-БЫТЬЕ ЛУБЕНСКОГО КРЕСТЬЯНИНА»

У статті розглядаються фольклорні молитви з відомої російськомовної праці В. Милорадовича «Житье-бытье лубенского крестьянина», з'ясовується їх тематико-функціональна приналежність в українському оказіонально-обрядовому фольклорі. Автор звертає увагу, що у цьому дослідженні В. Милорадович уперше в вітчизняній фольклористиці використав термін «народна молитва», назвавши ним варіант магічно-сакрального тексту, відомий у народі як «Сон Пресвятої Богородиці».

Ключові слова: народна молитва, фольклор, магічно-сакральний текст, тематична група, персонаж, функціональний різновид.

© І. ГУНЧИК, 2014

ISSN 1028-5091. Серія філологічна. № 3 (117), 2014

У 1902—1904 рр. на шпальтах журналу «Киевская старина» було опубліковано одну з найвідоміших праць В. Милорадовича «Житье-бытье лубенского крестьянина» [2]. У ній серед багатого фольклорно-етнографічного матеріалу міститься чимало народних молитов із Лубенського повіту на Полтавщині, що належать до різних тематичних груп і функціональних різновидів українського оказіонально-обрядового або магічно-сакрального фольклору [1].

У першому розділі цієї праці «Жилье» В. Милорадович подав цікаві тексти, які стосуються промислово-господарської сфери, зокрема будівництва і заселення домівки. Імпровізований прозовий характер має фольклорна молитва при закладах хати, зокрема перед укладанням сволока: «*Дай же, Господи, щоб нам благополучно прожить у новому домі, мені і хазяйці, і моєму чадові; щоб ми діждали поженить і поддавать, і щоб Господь хранив і пожаром, і худим случаем. І щоб ви, майстри, мені за гроші подякували, а я щоб вам за роботу*» [2, № 4, с. 112—113]. Її промовляв господар у присутності дружини і майстрів. Останні так само долучалися до нього вже своєю молитвою: «*Господи, поможи і благослови! / І Пресвятая Богородице, / помоли свого Сина за сей дом, / щоб Господь дав їм благополучну жизнь, / І святой ангел, / моли Пресвятую Богородицу за сей дом*» [2, № 4, с. 113]. Подібні імпровізовані неримовані молитовні тексти виголошували господар, господиня та майстри після вкладання сволока, що супроводжувалося пригощанням. Після звернень до Господа (Бога), Пресвятої Богородиці вони містили переважно прохання за майбутній добробут у хаті та господарстві, за здоров'я й добру долю дітей [2, № 4, с. 114].

Коротенькі, паремійного характеру, молитовки до Бога за благополуччя дітей промовляли жінки на даху, як починали мазати глиною стелю [2, № 4, с. 115]. Коли всі члени сім'ї вселялися у новий будинок, господар також проказував молитву: «*Дай же нам, Господи, святой, добрый час / у новый дим увійти, / хліб і сіль унести, / щоб Господь послав нам у сім домі хліба й солі, / й всього добра до кінця віку...*» [2, № 4, с. 118].

Народними молитвами, за свідченнями В. Милорадовича, на Лубенщині супроводжували підготовку та відзначення різдвяно-новорічних свят. У другому розділі праці вміщено три варіанти тексту

для очищення води, який проговорювала господиня зранку на Новий рік, коли брала її відрами в колодязі. Їх записано у трьох різних населених пунктах — Волчок, Губське та Литвяки. Подібно до інших творів цього функціонального різновиду вони містять традиційну формулу побажання доброго дня і звернення до води Уляни, землі Тетяни, колодязя Романа (Прокопа), зір-зірниць або Господа Бога: «Добрий день, водо Уляно, а земле Тетяно, а колодязю Прокопе! А ви, зорі-зориці! Вас на небі три сестриці: одна вечірня, одна полунишня, а одна світова. Освіщаєте небо і землю, і очистіть воду сюю» [2, № 6, с. 393].

Молитовні твори були необхідною складовою святкової трапези на Новий рік. Перед споживанням страв, коли усе сімейство сиділо за столом, господар запалював воскову свічку, кадив ладан і молився: «Спасибі Богу, що діждали Нового року усі живі, здорові, благополучні. Дай, Бог, Новий год проводить і Великодня діждать. Дай, Бог, щоб по сьому году Господь хліб уродив. Царство небесне помершим, приставшим душам і родителям хай легко згадається, а нам дай, Бог, на здоров'я» [2, № 6, с. 395]. На відміну від цього фольклорного тексту, в якому наявні мотиви вдячності, побажання і прохання здоров'я, благополуччя, урожайності, які стосуються Господа Бога, членів сім'ї та померлих родичів, післяобідня молитва була традиційно короткою і мала характер подяки Богу «за хліб, за сіль» [2, № 6, с. 395].

У різдвяно-новорічний період у селах Лубенщини побутував звичай «опроводження святков». Участь у ньому брали святково одягнені у плахти і білі сорочки жінки. У різдвяний день у чийсь — із учасниць — хату вони вносили («уводили») гребінь, «щоб святки протяглись». Основні моменти цього обряду (коли ставили гребінь на покутті, наряджали його, як дівчину) супроводжувалися проказуванням народних молитов до Господа (Бога) з побажаннями, щоб добре було прясти. Скажімо, у селі Вовчок після вбирання гребеня говорили таку молитву:

*Будьмо здорові!
Дай, Боже, на здоров'я, на благополуччя
і нашим дітям, і всьому мирові хрещеному.
Дай, Господи, вам, хазяєчка,
щоб на сьому гребінику
і прялось, і хотілось,*

*і щоб не дрімалось,
і ніщо не боліло.
Щоб вам Господь послав спіх,
як у молодій людини сміх* [2, № 6, с. 397].

Обряди та звичаї з використанням фольклорних молитовних творів побажального характеру пов'язані з наступним, після різдвяно-новорічного, періодом М'ясниць. У цей час прийнято було ходити свататися. Коли сватів пригощали, проговорювали, бажаючи: «Дай, Боже, щоб з сього могоричу до більшого: щоб сей попить та ще купить» [2, № 6, с. 407]. Коли вже відбувалося весілля молодих, їм також адресували молитву, у якій було висловлено різного роду побажання, аби щасливо склалося їхнє спільне життя [2, № 6, с. 407]. Молитовні тексти також іноді виголошували на Заговинах, якими завершувалися М'ясниці. В. Милорадович подав у своїй праці такий уснословесний зразок із Лубенського повіту: «Дай, Боже, щоб сей день опроводить, святого посту діждать і Великодня. Спасибі Богу, що заговіли в добрім здоров'ї; дай, Боже, розговіться благополучно» [2, № 6, с. 407].

Виконання коротких молитовок, які належать до промислово-господарської тематичної групи okazіонально-обрядового фольклору, на Лубенщині було пов'язане з косовицею і заготівлею сіна. Господар зранку запрошував до себе додому косарів і чатував їх, приговорюючи: «Дай, Боже, нам легко, весело сю траву знять». Косарі відповідали: «Посилай, Господи!» [3, № 3, с. 350]. Подібні фольклорні паремійні тексти виголошували за обідом [3, № 3, с. 350], а також зранку, коли жінки, дівчата та декілька чоловіків йшли збирати сіно [3, № 3, с. 351].

До промислово-господарської тематичної групи належать також фольклорні молитви, які стосуються функціонального різновиду «коли сіяли зерно». Так, перед виїздом у поле господар кропив садибу, город, хрестився на чотири сторони і проговорював: «Господи, поможи у Божу путь святого хліба починать робить!» або «Благослови і поможи нам, Господи, у добру путь!» [3, № 3, с. 362]. Розсівуючи зернята, сіяч також молився: «Господи, поможи і роди, Боже, на всякого долю: на сліпого і хромого. Не остави, Господи, і мене» [3, № 3, с. 363]. Свідченням того, що народна молитва була чи не обов'язковим обрядовим елементом сівби, свідчать

три різні варіанти фольклорних творів цього жанру, які подав В. Милорадович у праці.

Народні молитви супроводжували і процес збирання врожаю під час жнив. Вийшовши перший раз на ниву, жінка-жниця ставала на коліна, хрестилася і, узявши серп, говорила: «*Господи, поможи і дай час добрий. Господи, поможи нам у руки взяти оцей хліб святий! Поможи мені, Мати Божа, цариця небесна, щоб мені жито вижать і легенько, й веселенько. Святителю Миколаю, чудотворець, святу поміц давай і сохрانی од болізни, поки обіжнущь*» [3, № 3, с. 373]. Подібні словесні тексти існували, коли ставили на полі першого зв'язаного снопа [3, № 3, с. 373]. У деяких селах Лубенського повіту біля нього качалися по стерні, щоб повернути собі силу. Під час цього обряду молилися до ниви, яка в фольклорних текстах виступає своєрідним божественним персонажем, прототипом богині Матері-Землі: «*Нивка, нивка! Верни мою силку, щоб і на той год була*» [3, № 3, с. 374].

Чимало зразків фольклорних молитов у праці В. Милорадовича «Жит'є-быт'є лубенського крас'тянина» стосується народної ветеринарії, тобто лікування тварин від усіляких недуг, на які хворіла переважно домашня рогата худоба. Хвороби, уявлення про них, їх визначення та лікування, на думку дослідника, можна поділити на три групи («відділи»): 1) ураження органів чуття; 2) недуги внутрішніх фізіологічних органів; 3) поранення та шкірні хвороби [3, № 7—8, с. 18]. Використання «*Божих слів, Божих молитов*», які фольклорист називає «шептаннями», було на Полтавщині одним із ефективних засобів їх лікування.

Переважна більшість магічно-сакральних текстів у публікації В. Милорадовича, які складають функціональний різновид «від більма», є народними молитвами (№ 2—7). Вони мають епічно-сюжетний характер з одним-двома фольклорно-міфологічними персонажами, серед яких: Ісус Христос, Божа Мати, святий Юрій (Миколаїв брат), святий Гурій, Воймен, білий цар. За винятком перших двох, усіх інших зображено на коні. Дехто з персонажів мав при собі помічників, які допомагають вилікувати хворобу: «*Іхав Юрій, Миколаїв брат, на білому коні, держав сокола в руці, а за ним бігло три хорти: один чорний, другий рудий, третій білий. Сокіл зорнув, чорний хорт сокола нагнав, рудий ро-*

зірвав, а третій сивому волу більмо злизав» [3, № 7—8, с. 20].

Дуже небезпечною хворобою для худоби серед народу вважали припливи крові («*як кров нападе, наляга*» [3, № 7—8, с. 21]). Однією з причин цієї недуги були вроки, від яких В. Милорадович подав кілька фольклорних молитов, окремі з яких мають часткову паспортизацію із зазначенням прізвища респондента і назви населеного пункту. Перші з них (№ 2, 3) мають форму діалогу, який виникає начебто під час зустрічі двох міфологічних персонажів — Божої Матері та Ісуса Христа. В обох текстах головним сакральним помічником є Божа Мати, яка, власне, і допомагає вилікувати хворобу:

*Ішла Божа Мати,
зострів Сус Христос, став питати:
— Куди ти ідеш, Божая Мати?
— Іду до скота шептати.
Од його кости,
од рижої масти,
на болота, де люди не ходять,
де й дзвони не дзвонять,
де півнячий глас не заходить* [3, № 7—8, с. 23].

Не менш небезпечною для домашніх тварин є хвороба, яку називають різь або перелогі. «*Як нападуть перелогі скотину, то вона б'ється, пада, кацається, дрига ногами. Вони бувають од крові, води, з вітру, з людей*» [3, № 7—8, с. 25]. Від цієї немочі, окрім різних традиційних медикаментозних засобів, також шептали, використовуючи замовляння та народні молитви. В одному з таких молитовних текстів (№ 3) зверталися до «Миколая, угодника Божого», а також Кузьми та Дем'яна. Допомогу в лікуванні надають останні два святі, які, згідно з сюжетною ситуацією, приїхали на гнідому коні і «*тридев'ятьма колами*» «*переполохи перебили*» [3, № 7—8, с. 26]. У дев'ятій народній молитві, яка так само є епічно-експлікативним твором, у ролі сакрального помічника зображено ченця: «*Перелогі, логи, логи, йшли на лози, а з ліз десь узявся ченець, зав'язав перелогам кінець*» [3, № 7—8, с. 27].

Із восьми магічно-сакральних утворень, які використовували під час поранень худоби для зупинки крові, уснопоетичною молитвою є лише одна (№ 2). У цьому коротенькому тексті центральним божественним персонажем є «*свята Пречиста з Києва*»: «*Ішла свята Пречиста з Києва і несла риз*

платочок рану затуляти і кров замовляти» (с. Хитці, от М. Ганенкової)» [3, № 7—8, с. 28]. Безпосереднім засобом зупинення крові у Пречистої є ризи або облачення (одяг) християнських священників і святих.

Окрему групу народних молитовних утворень в етнографічній праці В. Милорадовича складають фольклорні зразки, використання яких пов'язане з доглядом корови — головної годувальниці лубенських селян. Вони стосуються різних функціональних різновидів. Скажімо, одну з них до Господа і Георгія Побідоносця як словесний оберіг проказували після повернення корови з пасовиська [3, № 7—8, с. 35]. Іншу фольклорну молитовку паремійного типу до Господа застосовували при родах корови [3, № 7—8, с. 37].

Особливу увагу приділяли молоку — важливому сільськогосподарському продукту, який зазвичай забезпечував статки та добробут селянської родини. Паралельно з замовляннями народну молитву використовували перед початком доїння, звертаючись до Матері Христової та Ісуса, щоб відьми «не збавили» молока скотині [3, № 7—8, с. 39]. «При недостачі молока» також молилися до святого Оврама [3, № 7—8, с. 40], а набираючи воду в колодязі для напування худоби, — до Господа, води Тетяни, землі Уляни, колодязя Івана (Аврама): «Здоров будь, колодязь Авраме, і ти, водо Уляно! Прибуває у тебе із річок, із полурічок, із джерел, із слів. Я прошу, щоб моїй коровці народженій, благословеній прибувало од Господа» (с. Хитці, от Г. Нагорянского)» [3, № 7—8, с. 41]. Ще один апелюючий молитовний текст із проханнями до Господа також із інформацією про респондента і місце запису належить до функціонального різновиду «від кров'янистого молока» [3, № 7—8, с. 43].

Праця В. Милорадовича «Життьє-бытьє лубенського крестьянина» вирізняється на фоні інших фольклорно-етнографічних досліджень ще й тим, що у ній чи не вперше у тогочасній народознавчій науці вжито термін «народна молитва». Так, у її заключній частині, де охарактеризовано сім'ю та місце і роль у ній баби, учений зазначає, що цей член родини був дуже потрібним у домі та господарстві. Окрім усіляких робіт, які виконувала баба, вона також була «джерелом старих звичаїв, прикмет, народних молитов і передбачень» [4, № 5, с. 281]. На цій

же сторінці праці у примітках учений наводить уснопоетичний зразок «найпрекраснішої з народних молитов — «Сон Пресв. Богородиці», яку, за його словами, він раніше опублікував у короткому варіанті в одній зі своїх статей і яка розповсюджена по всьому християнському світі:

*На осіяньських горах стояли монастирі,
в тих монастирях стоять престоли;
на тих престолах Мати Христова
рученьки ломила (або зложила),
головоньку склонила.
Привидився їй сон,
що Ісуса Христа жиди на муку брали,
терновими дубцями тіло побивали,
коп'ями ребра ламали,
на дереві роспинали,
гвоздями ручки й ніжки пробивали,
терновий вінець накладали,
святую кров чесную на сиру землю іспускали,
святії ангели з неба злітали, чаши підставляли,
святої крові чесної на сиру землю не пускали.
Се ж, Мати, не сон, се щира правда.
Хто буде при собі сю молитву держать,
той не буде в огні погорять,
не буде в воді потопать,
не буде наглою смертю помирать,
того буде Бог душу до царства небесного приймать* [4, № 5, с. 281].

До цього фольклорного твору також додано коротку паспортизацію, у якій зазначено, що його було записано в селі Шек від Ф. Матвієнкової.

Загалом, народна молитва «Сон Пресвятої Богородиці», варіант якої опублікував В. Милорадович, — це один із найпоширеніших текстів цього жанру. В українському оказіонально-обрядовому фольклорі вона належить до тематичної групи індивідуально-побутового призначення. Найчастіше її виконували увечері, коли лягали спати («на сон»), подекуди слугувала універсальним оберегом для людини. Ще однією важливою особливістю цього та переважної більшості інших відомих варіантів уснопоетичного утворення «Сон Пресвятої Богородиці» є те, що в самому тексті цей фольклорний зразок названо молитвою. Вживання цього терміна у сюжетній частині тексту сприяло ідентифікації подібного роду творів із жанром фольклорної молитви, яку, щоб відрізнити від традиційних церковних текстів, В. Милорадович конкретизував словом «народна». Цим словом дослідник намагався, очевид-

но, вказати на її неканонічний характер, тобто незнання достовірності цієї молитви офіційною християнською церквою і теологією через низку цілком об'єктивних причин, а також на україномовний характер, що споріднювало її з іншими усними творами та жанрами українського фольклору.

Отже, фольклорно-етнографічна праця В. Милорадовича «Життя-бытє лубенского крестьянина» в контексті вивчення українських народних молитов важлива в двох основних аспектах. По-перше, у ній було опубліковано значну кількість молитовних фольклорних утворень різних функціональних різновидів та тематичних груп переважно з описами обрядового контексту. По-друге, В. Милорадович одним з перших у ній використав термін «народна молитва», яким він назвав варіант магічно-сакрального тексту, відомий у народі як «Сон Пресвятої Богородиці».

1. Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування / І. Гунчик. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. — 232 с.
2. Милорадович В.П. Життя-бытє лубенского крестьянина / В.П. Милорадович // Киевская старина. — 1902. — № 4, 6, 10.
3. Милорадович В.П. Життя-бытє лубенского крестьянина / В.П. Милорадович // Киевская старина. — 1903. — № 2, 3, 7—8.
4. Милорадович В.П. Життя-бытє лубенского крестьянина / В.П. Милорадович // Киевская старина. — 1904. — № 5, 6.

Ihor Hunchyk

TOPICAL AND FUNCTIONAL IDENTITY
OF UKRAINIAN FOLK PRAYERS
IN THE V. MYLORADOVYCH WORK
«THE LIFE OF PEASANT FROM LUBENSK»

The article deals with folk prayers of the famous Russian work «The life and times of the peasant Lubensk» by V. Myloradovych. Thematic and functional belonging to Ukrainian occasional-ritual folklore has been found. The author specifies that V. Miloradovych used for first time in the research of national folklore the term «folk prayer» for the variant of magical-sacred text, known among the people as «The Dream of the Blessed Virgin Mary».

Keywords: folk prayer, folklore, magical sacred text, thematic group, character, functional variety.

Игорь Гунчик

ТЕМАТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ
ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ УКРАИНСКИХ
НАРОДНЫХ МОЛИТВ В ИССЛЕДОВАНИИ
В. МИЛОРАДОВИЧА «ЖИТТЯ-БЫТТЯ
ЛУБЕНСКОГО КРЕСТЬЯНИНА»

В статье рассмотрены фольклорные молитвы из известной русскоязычной работы В. Милорадовича «Життя-бытє лубенского крестьянина», выяснена их тематико-функциональная принадлежность в украинском окказионально-обрядовом фольклоре. Автор обращает внимание на то, что в этом исследовании В. Милорадович впервые в отечественной фольклористике использует термин «народная молитва». Ученый употребил его для названия фольклорного магико-сакрального текста, который известен в народе как «Сон Пресвятой Богородицы».

Ключевые слова: народная молитва, фольклор, магико-сакральный текст, тематическая группа, персонаж, функциональная разновидность.